

malých skupin na individuální motivaci, vytváření skupinových norem tohoto typu atd. jsou tedy z těch problémů, při jejichž zkoumání je užitečnost zúčastněného pozorování prokazatelná. Snad by bylo možno poněkud zobecnit: zúčastněné pozorování je užitečné (někdy dokonce je jedinou aplikabilní výzkumnou technikou) při studiu zavřených sociálních skupin, zejména skupin sociálně disfunkčních, a při studiu těch problémů společenského života, které jsou z těch či oněch důvodů utajovány před sociálními seskupeními vně zkoumané skupiny. Nedovedu posoudit, zda Doktor právě v této partii práce využil uvedené techniky v dostatečné míře. Materiál, který shrnuje, je však v každém případě neobyčejně bohatý a zajímavý. Pomocí anket zkoumal postoj dělníků a vedoucích pracovníků k normování, intenzitě práce, mínění o nekonformních dělnících atd. Zajímavé jsou např. údaje o názorech dělníků HCP, kolik práce má člověk v závodě udelat: nejvíce, kolik dokáže — 35 %; průměrně — 16 %; jak kdy, podle okolností — 44 %, nevíme — 3 % (29% neodpověděla).¹²

Podle výsledků ankety skoro 60 % dělníků pokládá nekonformní dělníky za neoblíbené, polovina vedoucích je téhož názoru. Jde o zjištění z hlediska řízení průmyslového podniku neobyčejně závažná (jakkoliv je lze „intuitivně“ předvídat, třebaže ne podle učebnicových a publicistických schémat), protože se ukazuje, že regulace produktivity je funkcí sociální organizace podniku, dílny, malé pracovní skupiny a individuálních postojů dělníků. Doktor nadto potvrzuje, že není prokazatelná pozitivní korelace mezi produktivitou práce a morálkou pracovní skupiny. Lze prokázat toliko negativní závislost mezi produktivitou a fluktuací, absencí atd. Pasus o výrobním konformismu resumuje Doktor zhruba takto: 1. výrobní konformismus nelze jednoznačně ztotožnit s restrikcí produktivity dotud, dokud není známo optimální pracovní tempo (a to z řady důvodů obvykle není známo), je tedy v podmínkách socialistického průmyslu spíše vymezením optimálního pracovního tempa v delších časových intervalech; 2. výrobní konformismus je produktem (Doktor akceptuje výklad Bierstedův¹³) indoktrinace, návyku, prospěšnosti a skupinové identifikace; 3. je skrytým výrazem manifestace skupinové vůle v podnikové situaci. Závěrečná část práce je věnována problematice vztahu dělníků a vedoucích pracovníků, kontaktům mezi nimi, stupněm shodnosti zájmů atd.

Závěrem snad jedna poznámka k celé koncepci Doktorovy práce, která jako sociografická studie je nepochybně zpracována neobyčejně svědomitě, s použitím jednoduchého způsobu zpracování bohatého materiálu (z něhož se jistě dá vytěžit ještě daleko víc, než autor publikoval) a bez fetišizace některého výzkumného postupu. Autor vychází z impli-

citního předpokladu o jisté shodnosti sociální organizace průmyslového podniku v kapitalistické i socialistické soustavě, z předpokladu, že specifikum socialistického průmyslového podniku je nepostižitelné prostou dedukcí z faktu společenského vlastnictví výrobních prostředků. Pokouší se tedy o konfrontaci vlastních výsledků s výsledky západní industriální sociologie, o verifikaci či vyvrácení některých jejích tezí. Potud má pravdu a konfrontace i verifikace je nejen poučená hlubokou znalostí světové sociologické literatury, ale také neobyčejně užitečná a plodná. Problém vidím spíše v tom, co v práci není. Autor zcela pomíjí řadu sociálních faktů, které jsou pro socialistický průmyslový podnik reálné, nikoli postulativně specifické a které dokonce nabyly jistého stupně „institucionalizované“ formy. Nezmiňuje se např. o soutěžení, o hnutí brigád socialistické práce, o postavení odborových organizací, dobrovolných sdružení v sociální organizaci podniku atd. (ne náhodou je tedy partie o politické struktuře podniku nejchudší a v podstatě se redukuje na rekapitulaci politické historie HCP). Jde o reálně existující sociální jevy, společensky mimořádně závažné a nadto prochod socialistického průmyslového podniku specifické, sociologicky téměř nezkoumané (nepokládáme-li běžnou publicistiku za sociologický výzkum) a tedy — právě tak jako řada jevů Doktorem pozoruhodně analyzovaných a „demystifikovaných“ — opředné řadou mýtů a nedorozumění. Jejich sociologické studium je tedy stále ještě nesplaceným dluhem.

Milan Petrušek

Čtyři významná periodika z oboru sociologie venkova

Ústav filosofie a sociologie Polské akademie věd obnovil vydávání ročenky *Roczniki socjologii wsi*. První svazek vyšel počátkem roku (tom 1, 1963) a obsahuje výsledky sociologického výzkumu polské vesnice a polského zemědělství, které byly uskutečněny v posledních letech. Je to rozsáhlý svazek o 175 stránkách, který je doslova vizitkou vyspělosti polské sociologie vesnice. Ročenku vydává Státní nakladatelství vědecké literatury (Państwowe wydawnictwo naukowe) ve Varšavě a předsedou redakční rady je Dr. Bogusław Gałęski. Redaktorem prvního svazku je Ryszard Turcki. *Roczniki* navazují na předválečnou stejnojmennou publikaci, kterou r. 1936 počal vydávat prof. Władysław Grabski. Polští sociologové venkova kromě již existujících 6 obecně zaměřených sociologických časopisů dostávají své třetí periodikum. (Současně vychází totiž *Wież wspólczesna* a nepravidelně vycházející periodikum *Zeszyty badań rejonów uprzemysławianych*). Tato bohatost periodické literatury z oboru sociologie

a zejména sociologie venkova odpovídá významu sociologické problematiky v Polsku — téměř vše v společenských vztazích nového Polska se mění, a tento proces se neobejde bez solidní vědecké analýzy a přípravy. Není to ostatně specifikum polské; rurální sociologie je na celém světě tradičně dobře organizovaným „zvláštním oddílem“ sociologie, řešícím mimořádně palčivou problematiku industrializace zemědělství.

Z významných statí, uveřejněných v *Rocznikach* uvádím alespoň práci B. Gałęského o profesionalizaci rolníka nebo práci J. Marka o autoritě rolnické profese. Jsou zde i další články o velmi naléhavé problematice přetváření rolníka na specializovaného a profesionálně vyškoleného zemědělského výrobce, o migraci vesnického obyvatelstva (Makar-czyk), o velmi specifických a pro Polsko typických „pamětnících“ (denících) vesnické mládeže, v nichž mladá generace projevuje svůj vztah k profesionalizaci a specializaci zemědělství (Sianko). Několik významných prací zabývá se organizací a industrializací zemědělství a problémem volného času na vesnici, který je úzce spjat s otázkami zprůmyslnění zemědělství.

Ročenka přináší dosti rozsáhlý obzor všeho významného, co se v oblasti sociologie venkova děje na světě a všimá si podrobně významnějších prací zahraničních sociologických časopisů, pokud se zabývají sociologií venkova. Naše sociologie venkova bude mimořádně zajímat připojený perspektivní plán oddělení sociologie venkova v Ústavu filosofie a sociologie Polské akademie věd za léta 1963 až 65 a bibliografie polské sociologie venkova za léta 1944–62.

Uprímně se těšíme z úspěšné práce polských sociologů venkova, která je tak bohatě reprezentována v obnovených *Rocznikach* a jsme rádi, že můžeme dodat, že i čs. sociologie venkova v r. 1965 počne vydávat *Sborník sociologie venkova a historie zemědělství*, který bude vycházet nákladem Ústavu vědeckotechnických informací MZLVH dvakrát ročně. Budeme se snažit v našem Sborníku tlumočit i významnější práce polských sociologů venkova, i když podstatná část naší publikace bude věnována čs. výzkumným pracím z oboru sociologie venkova, kterých se za léta existence naší sociologie venkova nahromadilo již mnoho.

***

Již sedmý rok vychází významný časopis polských sociologů vesnice *Wież wspólczesna*. Hlavním redaktorem je doc. Dyzma Gałąj, který současně působí jako docent sociologie venkova na Vysoké škole zemědělské ve Varšavě. *Wież* je vydávána ústředním výborem Zjednoczonego stronnictwa ludowego, které je politickou stranou valné části polského rolnictva, úzce kooperující s Polskou sjednocenou dělnickou stranou. Do tohoto časopisu ovšem přispívají všichni polští sociologové vesnice a navíc také ekonomové, pokud píšou o problematice, která je blízká sociálním a politickým problémům zemědělství. Časopis soustavně si všimá i vývojových směrů v světo-

vém zemědělství a agrárních otázkách v nejširším pojetí. Zabývá se též osvětovou a kulturní problematikou vesnice a otázkami zemědělského školství a poradnictví. Pokrývá tak celou sféru sociologické a sociálně politické zemědělské problematiky. Význačným rysem tohoto časopisu je jeho zaměření k praxi — podstatná část článků zabývá se současnými společenskými aktuálními problémy polského zemědělství, i když na vysoké teoretické a vědecké úrovni. *Wież* je nejstarším časopisem z oboru sociologie venkova v socialistických zemích a neměla by chybět na stole žádného rurálního sociologa.

***

Dalším neméně významným periodikem polských sociologů vesnice, ale současně také tribunou již zmíněného Výboru pro výzkum zprůmyslněných oblastí jsou *Zeszyty badań rajonów uprzemysławianych*. V těchto *Zeszytech* vycházejí výsledky soustavné práce polských přírodovědců, techniků, ekonomů a sociologů, koordinované především z hlediska společenské organizace oblastí, v nichž probíhá, nebo má proběhnout proces intenzivní industrializace. Polská vláda věnuje velkou pozornost těmto výzkumům a postavila do čela zmíněného výboru přímo náměstka předsedy vlády, prof. Dr. Stefana Ignara. Vedoucím sekretariátu tohoto výboru je doc. Dr. Władysław Misiuna, který společně s doc. Gałąjem, doc. Gałęskim a řadou dalších významných sociologů, z nichž zejména jmenuji prof. Szczepańskiego a prof. Chalasińskiego, řídí jeho velmi úspěšnou práci. Na *Zeszyty* upozorňují pracovníci St. plánovací komise a plánov. orgány ČSAV, pokud se zabývají koordinací vědy a jejím usměrněním k státně důležitým úkolům. Doc. Gałąj i doc. Misiuna obrátili se vloni na ČSAV s žádostí, aby obdobná akce (kterou by bylo možno srovnávat s polskými výzkumy zprůmyslněných oblastí) byla zahájena i v ČSSR, ale jejich žádost zatím nenašla patřičné odezvy. Lze očekávat, že při dalším zvědečnění přípravy našeho plánování obnoví se i u nás zájem o formy této vědecké práce, které ostatně v ČSSR mají tradici (např. rajonizační průzkumy bývalé ČSAZV atd.).

Čtvrtým významným periodikem z oboru sociologie venkova ze socialistických zemí je časopis *Sociologija sela*, který je vydáván Agrárním institutem v Záhřebu. Vychází již druhý rok (6× ročně) a jeho hlavními redaktory jsou Vlado Cvjetičanin a Svetozar Livada. Podobně jako časopis *Wież wspólczesna* zabývá se nejen užší problematikou sociologie venkova, ale také sociálně politickými problémy zemědělství, kulturními a školskými otázkami, vývojovými směry v světovém zemědělství a do značné míry i historií vesnice. Značná část časopisu je věnována informacím o vývoji společenského výzkumu vesnice v zahraničí a přehledům nejnovějších knih a časopisů z oboru sociologie venkova. Do posledního čísla např. přispěl prof. Rudolf Bičanić významnou prací *O třech koncepcích plánování rozvoje venkova*, nalézáme zde velmi významný článek slovinského sociologa

¹² Pro zajímavost srovnáme výpovědi dělníků jednoho amerického podniku: nejvíce, kolik dokáže — 49 %; průměrně — 40 % podle okolností — 8%. D. C. Miller, W. H. Form, cit. dříve.

¹³ R. Biersted, *Social. Order. An Introduction to Sociology*, New York 1957.

Zdravka Mlinara o neformální skupinové účasti v prostředí vesnice, práci Very Ehrlichové o rodinných vztazích před vznikem individualismu, práci J. Jerovška o materiální bázi kulturního života v slovinské vesnici, studii S. Šuvara o základní škole a jejím působení na vesnici a řadu dalších důležitých prací a informací. Jugoslávský časopis velmi pozorně si všímá zejména dění na polské vesnici a výzkumu polských sociologů, což je zajisté zdůvodněno obdobnými sociálně politickými a ekonomickými jevy na jugoslávské vesnici. V jednom z minulých čísel věnoval též pozornost čs. sociologii venkova a přinesl rozsáhlou informaci o organizaci našeho výzkumu z oboru sociologie venkova. Bylo by jistě žádoucí, aby existující časopisy z oboru sociologie venkova navázaly užší kontakt a soustavně si vyměňovaly články o výsledcích práce v jednotlivých sprátených zemích a o programech další činnosti.

Jan Tauber

Barbara Lobodzińska: Manowce małżeństwa i rodziny

Varšava 1963 (Wiedza powszechna), stran 240.

B. Lobodzińska v práci pod názvem *Manželství a rodina na scesti* se pokusila o vysvětlení vývojových tendencí současného polského manželství a rodiny. V této práci srovnává tradiční představy o manželství a rodině s názory, které vznikly v nové etapě vývoje společnosti, v epoše industrializace a urbanizace. Autorka se orientuje na prozkoumání názorů a vztahů, souvisejících s otázkami vztahu mezi mužem a ženou, s pevností manželských svazků, s plánováním rodiny, s mileneckými vztahy, s kulturou pohlavního života, s rozvodem atd.

Autorka prozkoumala obrovské množství empirického materiálu (osobní dopisy žen do polského rozhlasu, dopisy do polských časopisů, sňatkové inzeráty, časopisecké ankety, statistiky atd.) a využila i výsledků vědecko-teoretických výzkumů a materiálů zahraničních společenských vědců. I když práce jako celek je vedena spíše směrem k popularizaci už dosažených výsledků v této oblasti a k vytyčování nových problémů, její vědecká hodnota se tím nijak nezmenšuje. Její velikou předností je živý sloh, přesná formulace otázek, stručná a věcná charakteristika různých stanovisek a názorů (které se vyskytují jak v současné sociologii, tak v krásné literatuře), přesvědčivá argumentace a všestranný pohled na zkoumané otázky. Přes tyto nesporné přednosti práce jako celek nemá jednotný, ucelený charakter. V první části práce převládají různé osobní dokumenty, citace z dopisů, osobní výroky, odpovědi z rozhlasu atd. Při analýze těchto odpovědí autorka dospívá k názoru, že nehledě na společensko ekonomické přeměny názory na manželství se mění velmi pomalu a v jednotlivých případech vládne chaos. Ve druhé části je obsaženo hlavní teoretické jádro celé studie. Výběr problémů je proveden především s ohledem na tu oblast společenských jevů, kde procesy v rodinném životě probíhají zvláště konfliktně

a na ty otázky, o něž je proto zcela pochopitelně velký zájem. Pro nás bude nejdůležitější především obsah druhé části práce; zde se autorka propracovala k mnohým závazným teoretickým závěrům — s platností mnohem obecnější — než je situace specificky polská.

Zvláště cenná je analýza manželského výběru v různém společenském prostředí, v různých vrstvách obyvatelstva, získaná studiem sňatkových nabídek pomocí sňatkových kancelářů. Zde autorka dokazuje, že volba partnera se mění v souvislosti s věkem, pohlavím, stupněm vzdělání a se společenským prostředím. Jako obecnou tendenci lze uvést tyto závislosti: Čím jsou ženy mladší, tím větší rozdíl věku je možný. Čím starší je žena, tím větší rozdíl věku a kandidátem manželství se zmenšuje. Jen ženy ve věku balzacovském nejraději vidí vrstevníky anebo o něco mladší muže. Ženy ve věku od 18 do 21 let nejraději by se vdaly za muže ve věku od 30 do 35 let. Kandidátky na vdávání ve věku od 22–25 let hledají muže ve věku od 30 až do 40 let, nejvíce se opakuje věk 35. Ženy ve věku 31–35 let nejvíce hledají muže ve věku 40–45 let. Jiná je však situace pokud jde o výběr se strany mužů. Mladí muži hledají ženy více méně ve stejném věku; mladé ženy na druhé straně volí muže o hodně starší. Když tedy srovnáme požadavky mužů a žen, týkající se věku budoucích partnerů, vidíme, že zde nejsou shodné tendence — ale naopak vznikají veliké rozdíly. Zatímco mladí muži do 25 let volí ženu o něco mladší, ale také o něco starší nebo vrstevnici — ženy se orientují na muže podstatně vyššího věku. Autorka si klade otázku, zda tento výběr se řídí rozumovými důvody a zda ve starších partnerech chtějí tyto ženy nalézt ustálenou pozici a zabezpečení existence, což jim vrstevnici nebo mladí muži nemohou dát, anebo zda je tento výběr motivován jinými okolnostmi. Problém zůstává otevřen.

Pokud jde o stupeň vzdělání, vyšší stupeň vzdělání je zvláště žádanou věcí ze strany ženy a méně vyžaduje muž vzdělání na své partnerce. Ženy s nejvyšším vzděláním se orientují na muže s vysokoškolským vzděláním; ženy se středoškolským vzděláním se orientují také na muže s vysokoškolským vzděláním. Ženy se základním vzděláním pokládají za svůj sociální vzestup, vďají-li se za muže se středoškolským vzděláním. Je velmi vzácný případ, když žena s vyšším vzděláním si bere jako partnera do manželství muže s nižším vzděláním. Ukazuje se, že ženy si více váží vzdělání muže než obráceně — muž vzdělání ženy. U žen se tento výběr může vázat s potřebou dosáhnout vyšší sociální pozice. U muže jistá lhostejnost ke stupni vzdělání budoucí ženy se váže s ustálenou představou, že ženám se stále ještě připisuje jistá část tradiční funkce v domácnosti a pokud se respektuje její profesionální činnost, tak spíše jako doplněk práce v domácnosti.

Muži s nejvyšším vzděláním mají jiné ideály ženy než muži se základním vzděláním. Obdobná situace rozdílných představ

o možném partnerovi se vyskytuje i u žen. Pro muže s nejvyšším vzděláním je ideálem žena reprezentativní, pro muže se vzděláním středním, kteří si vybírají ženy se vzděláním nižším nebo stejným, je ideálním typem hospodyně a žena reprezentativní. Ideálem ženy se základním vzděláním je muž bez alkoholických a kuřáckých náruživostí. Žena si přeje muže, který by měl dobré zaměstnání, který by byl hospodárný, morální atd. V těchto kategoriích se nejméně cení vzdělání. Nejvíce je ale rozšířené pejorativní oceňování rozvedeného muže; odsouzení rozvedeného je zde spojeno s obavami před alimenty a finančními těžkostmi. V těchto vrstvách se také nejvíce odsuzuje alkoholismus, neboť zde se projevuje brutálnější způsobem vůči ženě a dítěti než u vrstev s vyšším vzděláním. Žena se středním vzděláním klade největší důraz na vyšší vzdělání, nejvíce oceňuje vzdělání muže, cení si takové znaky charakteru, jako je slušnost, spořádanost. Pro ženu s nejvyšším vzděláním je ideálem muž s akademickým diplomem, společenský a přátelský.

Autorka poukazuje na to, že manželství je možné zkoumat dvojím způsobem. První cestou je analýza manželství jako instituce, která se přetváří ve shodě s historickým procesem. Zde se zkoumá vývojová tendence manželství. Druhá koncepce je pohled na manželství jako na instituci, která plní funkci sociální terapie. Zde se klade především důraz na otázku, jak dosáhnout optimálního úspěchu v manželství a jak zabránit psychickým neurozám. Zdrojem těchto neuroz je oslabení svazků nebo separace v nejbližším, tj. rodinném prostředí. Rodina (jako nejbližší sociální prostředí) nejvíce spolupůsobí na vytváření zdravé nebo patologické situace jedince. Když vzniká stav vzájemného napětí, vzájemné vztahy se omezují, jedinec se vyhýbá těmto svazkům a reaguje na ně vyobcováním. V takovéto situaci vzniká zdroj psychického napětí a psychických nemocí. Citový svazek manželství — nazývaný obvykle láskou — je nejen hlavní příčinou při uzavírání současného manželského svazku, ale i něčím, co determinuje jeho úspěch a stabilitu.

Kdy je větší naděje, že bude manželství stabilnější? Autorka samozřejmě nedává a ani nemůže dát návod na takovéto manželství. Ukazuje však, že manželství uzavřené v prostředích nezintegrováných, v prostředích, kde se manželé liší rasou, sociálním původem, příslušností k sociální třídě, náboženství a politice, úrovní vzdělání, jsou méně trvalá než manželství z prostředí sourodých, stabilních a zintegrováných. Manželství uzavřené mezi lidmi z různých prostředí, z různých společenských tříd má menší naděje na dosažení vzájemného přizpůsobení a harmonického soužití. Autorka dále upozorňuje na to, že existuje výrazná korelace mezi trváním doby předmanželské obezřetnosti a trvalostí manželství. Rozvody jsou řídkší mezi manžely, kteří byli delší dobu zasnoubeni a již před manželstvím se vzájemně poznali; informovali se o svých tužbách, vzájemně se přizpůsobili — a to vše, právě proto, že se odehrává ještě před vznikem manželství —

děje se naprosto dobrovolně, bez vzájemných závazků, bez ovlivňování okolím a rodiči. Autorka na druhé straně ale pochybuje o závislosti mezi panenstvím dívky a trváním manželství. Obecně pro mladé lidi platí, že v současné době hoch nebo dívka má jednoho nebo několik sexuálních partnerů — mnohem víc, než to bylo v případech jejich rodičů. Je sice pravda, že tento jev předmanželského pohlavního života je spojován často se společenským odsouzením a někdy se pokládá za jev sociálně škodlivý, ale jako dobrou stránku předmanželského pohlavního života nelze nevidět to, že zmenšuje možnost špatného sexuálního výběru. (U starších žen anorgasmus byl velmi častým jevem.)

Dále autorka ukazuje na souvislost mezi šťastným dětstvím a pozdějším úspěchem v manželství. Tato teze našla své potvrzení zejména v sociologických výzkumech mládeže provinilé, soudně stíhané, neboť velká část této mládeže pochází právě z dětí rodin nepevných, rozbitých a rozvrácených. Děti z rozbitých rodin jsou více zatíženy neurozami, z dětství si odnesly velmi negativní obraz světa a jsou proto méně schopné pro manželské soužití, hůř se přizpůsobují novému partneru než ti jedinci, kteří prožili šťastné dětství. Trvalejší manželství zakládají tedy ti partneri, jejichž dětství uplynulo v atmosféře klidu, pohody a harmonie rodičů. V rodinách, kde je několik dětí, proces socializace i výchovy probíhá snadněji, děti získávají návyky v chování, přirozeným způsobem se dovídají o sexuálním životě. Partneri, pocházející z rodin početnějších, se snaže přizpůsobují novému jedinci než jedináčkové a ještě lehčeji ti z nich, kteří žili v rodině s dětmi obojího pohlaví.

Autorka zde analyzuje i mnoho dalších otázek. Všimá si např. prestiže rozvedeného. Rozvedený je pojmán jako méně hodnotný kandidát ženitby (než např. vdovec). Toto nižší oceňování rozvedeného ve srovnání s jinými kandidáty manželství může mít podle autorky řadu příčin: dogma katolické církve (ve které značná část obyvatelstva ještě věří) pokládá rozvod za hřích. Mezi lidmi trvá přesvědčení, že muž nebo žena, kteří se rozvedli s jedním partnerem, se pravděpodobně neshodnou ani s partnerem dalším. Sňatek s rozvedeným je tak vystaven většímu riziku než sňatek s jedincem nerozvedeným. Velmi častou okolností, která snižuje prestiž rozvedeného, jsou závazky k dětem a finanční povinnosti k nim.

Za základní kritérium vývoje manželství pokládá autorka stupeň dělby rolí mezi mužem a ženou ve spojitosti se vzrůstem profesionalizace vdané ženy. Nejvíce tradiční je dělba práce mezi muži a ženami na vsi. Rodina je výrobní jednotkou v mnohem větší míře na vesnici než ve městě. Z toho plyne, že osoby, které přišly z vesnice do města, projevují malou elasticitost při osvojování si „netradičních rolí v domácnosti“ a ženy přicházející z vesnice projevují větší neklid v práci mimo domov. Podle mého názoru zde budou pravděpodobně jistě rozdíly mezi našimi a polskými podmínkami, ale v každém